

Inicijativa za REKOM
Initiative for REKOM
Иницијатива за РЕКОМ
Nisma për KOMRA
Pobuda za REKOM

Izveštaj o procesu REKOM: oktobar – decembar 2014.

Izaslanici za REKOM¹ okončali su svoj mandat 28.10.2014. godine. U roku od godinu dana, oni su, zajedničkim radom i u konsultacijama sa predsednicima i članovima Predsedništva BiH koji su ih delegirali, sačinili **Izmene Statuta REKOM-a** koje, prema njihovom mišljenju, predstavljaju pravne i ustavne mogućnosti za osnivanje REKOM-a.

Sedma Skupština Koalicije za REKOM

U skladu sa pravilima Koalicije za REKOM, Skupština Koalicije donosi odluku o davanju podrške Izmenama Statuta REKOM-a koji je usvojila 26.3.2011. godine.

Tim povodom, Koalicija je 14. novembra 2014. godine u Beogradu (Srbija) održala Skupštinu, sedmu po redu, uz učešće 104 delegata, koji su predstavljali 1950 članova/ica. Delegati su, uz jedan glas protiv i dva uzdržana, podržali **Izmene Statuta REKOM-a**, koje su sačinili izaslanici predsednika Crne Gore, Srbije, Hrvatske i Kosova, bošnjačkog i hrvatskog člana Predsedništva BiH², a u vezi sa zadatkom da ispituju ustavne i pravne mogućnosti za osnivanje REKOM-a u svakoj zemlji pojedinačno.

U opsežnoj raspravi, delegati su ocenili da je Izmenama „suština predloga Statuta očuvana, da ukidanje represivnih ovlašćenja otklanja sumnje da REKOM preuzima nadležnost sudskih organa, te da je procedura kandidovanja i izbora selekcionih odbora i članova Komisije značajno pojednostavljena”. U ime Koalicije za REKOM, delegati su snažno pozdravili izmene u finansiranju Komisije, kojima je predviđeno da se REKOM finansira domaćim i stranim donacijama, te sredstvima međunarodnih organizacija, a ne iz doprinosa država, kako je predlagala Koalicija.

Delegati su posebno pozdravili stav izaslanika da među ciljevima Komisije bude i „unapređenje obrazovnih programa u skladu sa činjenicama koje ustanovi Komisija.”

¹ Prof. dr Zlata Đurđević, izaslanica predsjednika Hrvatske; prof. dr Sonja Tomović Šundić, izaslanica predsjednika Crne Gore; pravni savetnik Selim Selimi, izaslanik predsednice Kosova; dogradonačelnik Sarajeva Aljoša Čampara, izaslanik člana Predsedništva BiH; oficir za vezu sa Haškim tribunalom, Goran Mihaljević, izaslanik člana Predsedništva BiH i sudija Siniša Vazić, izaslanik predsednika Srbije.

² Predsednik Makedonije Gjorge Ivanov je obavestio Koaliciju za REKOM da će podržati odluku o osnivanju REKOM-a, ako među predsednicima/Predsedništvom BiH bude postojao konsenzus.

Povodom podrške Izmenama Statuta, u obraćanju javnosti³, Koalicija je istakla da je među izaslanicima i predsjednicima/članovima Predsedništva postignuta potpuna saglasnost o tome da Komisija treba da utvrdi činjenice o ratnim zločinima i drugim kršenjima ljudskih prava, izvršenim u periodu od 1. januara 1991. do kraja decembra 2001. godine. Koalicija je ukazala da su, u vezi sa zadatkom REKOM-a da „istraži političke i društvene okolnosti koje su odlučujuće doprinele izbijanju ratova, kao i činjenju ratnih zločina i drugih kršenja ljudskih prava”, izražena dva mišljenja: „ključno je da REKOM istraži uzroke rata” i „istraživanje uzroka rata je moguće nakon utvrđivanja činjenica o ratnim zločinima”, koja su u potpunom skladu sa predlozima Koalicije za REKOM.

Pismo predsjednicima/članovima Predsedništva BiH

Koalicija za REKOM je 10. decembra 2012. godine uputila pismo predsjednicima/članovima Predsedništva BiH, podsećajući ih da je Skupština podržala Izmene Statuta REKOM-a, čime su stvoreni uslovi za novi korak prema osnivanju Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava u ratovima na teritoriji bivše Jugoslavije. U pomenutom pismu, Koalicija je iznela da očekuje da se predsjednici/članovi Predsedništva BiH dogovore o formi informisanja javnosti i parlamenata o tome da su odlučili da zajednički podrže osnivanje Komisije. Pozvala je predsjednike/članove Predsedništva BiH da obrate pažnju na predlog predsjednika Hrvatske da svi, u dogovorenom roku, upute pismo javnosti i parlamentima o zajedničkoj podršci osnivanju REKOM-a.

Istom prilikom, Koalicija je obavestila predsjednike/članove Predsedništva BiH da je značajno napredovala u dokumentovanju ljudskih gubitaka, logora i drugih zatočeničkih objekata u ratovima iz devedesetih godina.

Fond za humanitarno pravo (FHP) iz Srbije i Fond za humanitarno pravo Kosovo (FHPK) su, na Dan ljudskih prava, na veb-stranici Kosovske knjige pamćenja, postavili Registar ubijenih i nestalih u vezi sa ratom na Kosovu u periodu od 1. januara 1998. do 31. decembra 2000. godine. Registar sadrži 13.517 ratnih žrtava, čiju smrt ili nestanak u vezi sa ratom potvrđuje 27.511 dokumenata.

Centar za suočavanje s prošlošću – Documenta iz Hrvatske i FHP već tri godine sprovode empirijsko istraživanje o žrtvama koje su izgubile život ili nestale u ratu u Hrvatskoj, uzimanjem izjava od svjedoka i članova porodica.

Udruženje za tranziciju pravdu, odgovornost i sjećanje u BiH (TPOS) i Centar za demokratiju i tranziciju pravdu (CDTP) započeli su krajem 2013. godine projekat „Mapiranje logora i drugih zatočeničkih objekata u BiH”, što direktno doprinosi ispunjenju mandata REKOM-a u delu koji se odnosi na poimenični popis civilnih i vojnih žrtava i zatočeničkih objekata.

Trenutno „mirovanje”

Budući da je u BiH novo Predsedništvo izabrano⁴ nakon što su izaslanici, u konsultacijama sa predsjednicima/članovima Predsedništva, sačinili i usvojili Izmene Statuta REKOM-a, to se pred Koalicijom postavlja obaveza da konsultuje nove članove Predsedništva: hrvatskog člana,

³ Koalicija za REKOM podržala Izmene Statuta REKOM-a, saopštenje za javnost, 17.11.2014.

⁴ Predsedništvo BiH je konstituisano 17.11.2014.

Dragana Čovića, i srpskog člana, Mladena Ivanića.⁵ Drugi razlog, koji utiče na trenutno „mirovanje” procesa REKOM, jesu predsjednički izbori u Hrvatskoj⁶, koji se održavaju 11. januara 2015. godine.

Ako u 2015. godini bude političke podrške kao u 2014. godini, ima ozbiljnih izgleda da post-jugoslovenske zemlje, prvi put u historiji postkonfliktnih društava, samostalno, bez uslovljavanja i pritiska međunarodne zajednice, započnu sa izgradnjom regionalnog mehanizma za suočavanje s prošlošću koji ima potencijal da ukloni nedostatke krivične pravde i političku blokadu otkrivanja preostalih masovnih grobnica, da ustanovi činjenice o svim ratnim zločinima, da osigura poštovanje ličnih iskustava i dostojanstva drugih.

Deseti Forum za tranzicionu pravdu u postjugoslovenskim zemljama

„Postoji jedna mjerna jedinica, a to je miting radikala danas, ovdje u Beogradu. Ja vas sada pitam – ko su pobjednici? Zamislite samo situaciju prije deset godina, da li je bilo moguće da mi ovdje, u ovoj sali, razgovaramo, a oni na trgu? To bi bila neprirodna disproporcija moći, nasilja, sile naspram grupe ljudi koja vjeruje u osnovne ljudske vrijednosti. Danas smo mi ovdje, bez obzira na to što su neki zaista puno izgubili, prije svega svoje najmilije, pobjednici u vrijednosnom sistemu u odnosu na one ljude koji su sada gubitnici tamo na nekom trgu.”⁷

X Forum je bio posvećen postignućima u tranzicionoj pravdi, promociji upotrebe činjenica u umetničkim delima i slušanju glasa žrtava. Forum je održan 15. i 16. novembra 2014. godine u Beogradu, u organizaciji Koalicije za REKOM. U radu Foruma učestvovalo je 158 članova Koalicije za REKOM i 150 predstavnika organizacija civilnog društva, umetnika, pisaca, akademskih istraživača tranzicione pravde, novinara i drugih pojedinaca koji se profesionalno ili aktivistički bave tranzicionom pravdom u postjugoslovenskim zemljama. Na Forumu je dvanaest panelista govorilo o postignućima u oblasti tranzicione pravde iz ugla civilnog društva i akademske zajednice, o upotrebi činjenica u umetničkim delima govorilo je šesnaest panelista, a o svojim ličnim iskustvima u ratu i traganju za posmrtnim ostacima svojih najbližih govorilo je dvanaest žrtava.

Forum su otvorili Nataša Kandić, koordinatorica projekta REKOM i profesor Zdravko Grebo, javni zagovarač Inicijative za REKOM. Oni su najavili novu fazu procesa REKOM, u kojoj Koalicija prati, pomaže i podstiče državne institucije da osnuju REKOM. Pozvali su članove Koalicije da se pripreme za nove aktivnosti i upozorili na to da se na Balkanu promene dešavaju iz časa u čas.

Profesor Grebo je ocenio: „Na nivou civilnog društva i nevladinog sektora, mi smo svoju misiju obavili. Naravno da ja, govorim u svoje ime, nikome neću prepustiti da, bez ikakve rezerve, time upravlja kako mu padne na pamet, ali dostigli smo momentum kada predsjednici država, preko svojih izaslanika, treba stvar da preuzmu u svoje ruke, jer tu zadaću koja nam predstoji, mi ne možemo, sve i da hoćemo, obaviti.”

⁵ Srpski član u prethodnom sastavu Predsedništva, Nebojša Radmanović, nije učestvovao u procesu REKOM.

⁶ Drugi krug predsjedničkih izbora se održava 11.1.2015.

⁷ Branislav Radulović, pravnik iz Crne Gore, član Koalicije za REKOM.

Panel I: Postignuća i prioriteta u krivičnoj pravdi – ocena iz ugla civilnog društva

Krivična pravda za zločine počinjene u ratovima tokom devedesetih na prostoru nekadašnje SFRJ nije se, do danas, približila ostvarenju svojih ciljeva. U svim državama tog regiona i dalje dominira nesrazmera između počinjenih i procesuiranih zločina, a pred domaćim sudovima nema postupka koji pošteno i objektivno rasvjetljava ulogu države u organizovanju i sprovođenju zločina i koji procesuirala nalogodavce iz vrha vlasti. Posebno zabrinjava što je u svim zemljama i dalje očigledan snažan uticaj politike na pravosuđe. Taj uticaj se manifestuje na različite načine, ali je najočigledniji kroz opstrukciju suđenja za ratne zločine. Zaključak panelista i učesnika u debati je, evidentno, da se broj sudskih postupaka, iz godine u godinu, smanjuje.

Tea Gorjanc Prelević iz organizacije „Akcija za ljudska prava” ocenila je da, uprkos preporuci Evropske komisije da treba prekinuti praksu nekažnjavanja za ratne zločine, vlasti u Crnoj Gori pokazuju da je procesuiranje ratnih zločina praktično završen proces. „Očigledan nedostatak volje, na svim nivoima, da se kazne ratni zločini u Crnoj Gori logična je posljedica činjenice da je predsjednik Vlade Crne Gore ista osoba koja je na tom položaju bila i u vrijeme kada su se zločini dešavali. Za pravosuđe koje strema ka Evropi ta je činjenica morala da bude podsticaj da dokaže nezavisnost i spremnost za sagledavanje i suočavanje sa zločinima iz prošlosti. I mada je jasno da Crna Gora nema takvo pravosuđe, sad je bar postalo jasno da na takvom pravosuđu insistira Evropska unija da bi prihvatila Crnu Goru,⁸ pa to ostaje nada za boljitak”, rekla je Gorjanc Prelevićeva.

Sličnu paralelu o odnosu vlasti prema procesuiranju ratnih zločina u Hrvatskoj izvela je i **Vesna Teršelič**, voditeljica nevladine organizacije Documenta. „U Hrvatskoj”, kazala je ona, „Državno odvjetništvo povjereno je onima koji su devedesetih sudelovali u zataškavanju zločina.” Za neke profesionalce bilo je razumno očekivati da će u novim političkim okolnostima iskoristiti priliku za kvalitetniji rad, no time se neminovno povjerio nastavak prekinutih postupaka onim istim ljudima koji su ih zbog političkog oportunitizma svjesno ’zaboravili’, kako ne bi ugrozili svoj položaj ili napredovanje u policiji ili državnom odvjetništvu”, rekla je Teršeličeva.

I u Srbiji je krivična pravda za ratne zločine imala skromne rezultate „mereći prema razmerama i karakteru počinjenih zločina u ratovima vođenim na teritoriji bivše Jugoslavije, uprkos solidnom zakonskom i institucionalnom okviru”, ocenila je **Sandra Orlović**. Najteže posledice neodgovornog postupanja institucija snose žrtve, a potom i svedoci, u domenu zaštite i podrške u procesima za ratne zločine. „Jedan od uzroka skromnih postignuća u domenu procesuiranja odgovornih za ratne zločine jeste i činjenica da Srbija, za razliku od BiH i Hrvatske, nema Strategiju procesuiranja ratnih zločina. U tom smislu, usvajanje (i primena) strategije, kojom bi sve relevantne institucije preuzele veću odgovornost i konkretne zadatke na unapređenju procesuiranja ratnih zločina u narednom periodu, predstavlja imperativ”, ocenila je Orlovićeva.

U odnosu na region, u Bosni i Hercegovini se odvija najveći broj suđenja za ratne zločine. Tako veliki pravosudni aparat trebalo je da bude adekvatan odgovor na činjenicu da je u BiH počinjen

⁸ „Nije bilo ozbiljnih napora da se suzbije nekažnjivost za ratne zločine. (...) Crna Gora mora da ubrza napore da suzbije nekažnjivost i da djelotvorno istraži, procesuirala, sudi i kazni ratne zločine u skladu sa međunarodnim standardima. “ Izveštaj Evropske komisije o napretku Crne Gore za 2014, citat Tee Gorjanc Prelević.

najveći broj zločina i da ima najviše žrtava. **Dženana Karup Druško** iz Udruženja za tranzicijsku pravdu, odgovornost i sjećanje u BiH (TPOS) upozorila je na nesprovođenje Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina, usvojene 2008. godine, kojom je bilo predviđeno da se složeni slučajevi završe do 2015, a ostali slučajevi do 2023. godine. „Sada je sasvim izvesno da ti rokovi neće biti ispunjeni”, zaključila je ona.

I u BiH – koja nosi najteže breme ratnog nasleđa – pravosuđe se suočava sa političkom opstrukcijom, uprkos tome što je ova država i dalje u statusu međunarodnog protektorata. Takav zaključak izvela je i Evropska Komisija u svom izveštaju o napretku BiH za 2014. godinu. To je posebno vidljivo kada su u pitanju sporazumi sa drugim zemljama iz regiona koji, između ostalog, treba da omoguće izručivanje državljana osumnjičenih (ili osuđenih) za ratne zločine. I na tu činjenicu podsetila je Dženana Karup Druško. „Nije mali broj slučajeva da osobe protiv koji se vodi krivični progon u BiH, pa i oni koji su pravosnažno presuđeni, utočište nađu u Srbiji, Crnoj Gori i Hrvatskoj, koristeći se dvojnim državljanstvima. Uz to, ne poštuju se potpisani sporazumi BiH sa Srbijom, Hrvatskom i Crnom Gorom o izvršenju krivičnih sankcija (primjer: slučajevi pravosnažnih presuda protiv Momira Savića, Boška Lukića, Velibora Bogdanovića, Mirka Todorovića). Neriješena međudržavna pitanja u oblasti progona zločinaca su, u znatnoj mjeri, politički riješena potpisivanjem protokola i sporazuma, ali ona nisu riješila i suštinske probleme”, napominje Dženana Karup Druško.

Nasuprot BiH, Kosovo ima veoma limitirane lokalne kapacitete za procesuiranje ratnih zločina. Već nekoliko godina traje proces u okviru kojeg EULEX smanjuje svoju misiju i prebacuje nadležnosti na kosovske organe. „Postavlja se pitanje kako će kosovske institucije izaći na kraj sa većim obavezama prema žrtvama rata generalno, a posebno prema nestalim licima. Uopšteno posmatrano, i dalje ne postoje dovoljna politička podrška i odgovarajući mehanizmi za prikupljanje relevantnih informacija za sprovođenje istraga o ratnim zločinima i nestalim licima. Zastrašivanje svedoka je i dalje zabrinjavajući problem, iako policija ipak jeste ostvarila značajan napredak uspostavljanjem Direktorata za zaštitu svedoka”, ocenila je **Nora Ahmetaj** iz Centra sa dokumentaciju, istraživanje i publikovanje (CDRP). Ona je pozvala nevladine organizacije i Koaliciju za REKOM da podstaknu EK da izgradi strategiju tranzicione pravde u postkonfliktnim društvima koja bi zamenila obavezu „saradnje sa MKTJ”, godinama tumačenu kao instrument tranzicione pravde.

Govoreći o postignućima i prioritetu Haškog tribunala, **Mirko Klarin** je istakao da su sudske činjenice ono najvrednije što će ostati kao nasleđe ovog međunarodnog suda: činjenice šta se dogodilo, šta su žrtve preživjele, kako se to dogodilo. „Možda nismo uvek tačno utvrdili ko je kriv– i to jeste važan nedostatak, ali i bez toga, utvrđene činjenice su izuzetno važne da se čuvaju za budućnost i da se na pravi način predstave, kako zajednicama žrtava, tako i zajednicama kojima pripadaju počinitelji“, zaključio je Klarin.

Proces REKOM: prof. Žarko Puhovski

„Mi smo stalno doživljavali neuspjeh za neuspjehom, stalno su nas odbijali, mi smo moljakali, oni su nas odbijali, stalno su govorili 'pričekajte, pa vidjećemo', ali nekako smo im dojadili, nekima od njih. I to je sadašnje stanje, pri čemu je važno imati na pameti da nismo došli do onoga što se zove 'point of no return' (tačka sa koje nema povratka). To je točka ireverzibilnosti. Sve se to može promijeniti. I mi nismo mogli birati ni s kim ćemo razgovarati, nego smo

razgovarali s onima koji su, ako nađu dobre volje, mogli nešto učiniti. Radilo se o tomu možemo li ih uvjeriti da je za njih dobro da to naprave. Ali sad smo došli do toga da imamo jasan stav hrvatskog predsjednika, koji dijele dva i pol ostala predsjednika, recimo, za sada, koji otprilike glasi ovako: 'Predsjednik države će, u dogovoru s drugim predsjednicima postjugoslavenskih država, dati svojem parlamentu izjavu da podržava proces REKOM i da zbog toga traži da parlament poduzme korake koji su potrebni da bi REKOM postao ono što je od početka bila intencija – međudržavna, dakle, Regionalna komisija za ustanovljenje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava, izvršenim na području bivše SFRJ.'

Dakle, naš veliki uspjeh, ako bi ikada do njega došlo, bio bi razbacivanje svinjarija po javnostima postjugoslavenskih država. Ali to bi bio uspjeh u onom smislu u kojem je Zdravko Grebo govorio uvodno – da se spriječi ono što je sada već postjugoslavensko viktimološko takmičenje – ko ima najviše žrtava i ko onda ima najbolju strategijsku poziciju za naredni sukob. To bi sada trebalo spriječiti, ako nam nešto od ovoga što sad radimo uspije – i zato se mi ipak više bavimo budućnošću nego prošlošću”.

Reparacije za ratne žrtve u bivšoj Jugoslaviji

Igor Cvetkovski iz Međunarodne organizacije za migracije (IOM) ocenio je da su, u postjugoslavenskim zemljama, reparacije i utvrđivanje istine, kao temelji koncepta tranzicione pravde i prakse, zanemarene i potisnute u drugi plan.

Moderator je bio Nenad Golčevski, Outreach program, MKTJ.

Panel II: Postignuća i prioriteti tranzicione pravde – ocena iz ugla akademske zajednice

Profesorica **Svetlana Slapšak** se snažno založila za problematizovanje etike obada⁹ u savremenim balkanskim politikama i društvima jer „u naracijama koje tvore novi identiteti nema nimalo mesta za odgovornost, kažnjavanje i pomirenje: to područje je moguće umestiti u nova društva jedino u saradnji aktivizma, akademije i umetnosti. Sam državni sistem, sa svim svojim nepravdama koje se danas pokazuju u nepodnošljivo velikom broju, nije na udaru ovih zahteva”.

Jelena Subotić, asistent profesor (Georgia State University), među konkretnim postignućima u oblasti tranzicione pravde u regionu Zapadnog Balkana, izdvojila je stvaranje arhive dokumenata i usađivanje koncepta „tranzicione pravde” u javnu svest. Ova postignuća Subotićeva objašnjava: „Zahvaljujući aktivnostima MKTJ i, u manjoj meri, domaćih sudova za ratne zločine, danas imamo na raspolaganju obilje dokumenata i podataka o povredama ljudskih prava iz devedesetih i njihova vrednost je neprocenjiva. Ništa od te dokumentacija danas ne bi postojalo bez međunarodnih sudova i upornosti aktivista za ljudska prava u potrazi za međunarodnom pravdom. Iako u zemljama bivše Jugoslavije tranziciona pravda možda nije toliko popularna, niti je tretirana sa poštovanjem koje zaslužuje (i koje joj je preko potrebno), pak treba naglasiti jednu veoma važnu činjenicu. Naime, danas svi znaju šta je „tranziciona pravda”. To nije mala stvar. Aktivisti u oblasti tranzicione pravde su uspjeli da ugrade ideju postkonfliktne pravde ili suočavanja sa prošlošću, u celokupan nacionalni diskurs. Možda nam se neće dopasti sve što je

⁹Jedna od Platonovih uspešnih figura – metafora: u *Sokratovoj odbrani* (30e-31c), Sokrat opominje Atinjane da će, ako ga ubiju, izgubiti dar koji im je bog dao, da imaju nekoga ko ih stalno opominje, bocka, tera da razmišljaju; on poredi atinsku demokratiju sa velikim i plemenitim, ali sporim i nepokretnim konjem koga jedino ubod obada može da pokrene.

on proizveo, ali dijalog ipak postoji. To je jedna veoma velika razlika u odnosu na stanje tranzicione pravde od pre petnaest ili, čak, deset godina. Tranziciona pravda je danas prisutna, i to se neće promeniti.”

Jasna Dragović Soso, viša predavačica (Goldsmiths, University of London), ukazala je da, bar u stručnoj literaturi, komisije za istinu u osnovi predstavljaju političke institucije. Istina koju prenose komisije za istinu, neizbežno privileguje jedan narativ o prošlosti čime, zapravo, potiskuje ili zanemaruje sve ostale. Tako su odluke o tome koji će narativ biti privilegovan, kako treba definisati žrtve i počinioce ili utvrditi uzroke i odgovornost za događaje i zločine koje komisija pokušava da opiše – inherentno političke odluke, i njihov značaj je ogroman. Kada je reč o prepoznavanju ove inherentno političke prirode komisija za istinu, mislim da je dobra polazna tačka upravo pristup koji ima REKOM, koji je primarno usmeren na utvrđivanje činjenica i pojedinačne žrtve. Stvaranje arhive zvanično prihvaćenih i potvrđenih činjenica o ljudskim gubicima i povredama ljudskih prava u regionu, zajedno sa narativom koji je usmeren na žrtve, predstavlja prvi korak ka nečemu što smatram veoma važnim, a to je dijalog o prošlosti”.

Eric Gordy, predavač (University College London), izneo je mišljenje, do kojega je došao istraživanjem, da je „osnova za prevazilaženje sukoba i održavanje dijaloga o prošlosti povezana sa zajedničkim sećanjem i zasniva se, ne samo na utvrđenim činjenicama, već i na međusobnom priznanju i potvrđi. Njegovo stvaranje je proces koji zahteva otvorenost i jasnoću, a verovatno i određenu dozu emotivne distance od svih činjenica i događaja koji se razmatraju... Podrazumeva slobodnu komunikaciju – ne samo između nacionalnog i simboličkog, već i između institucija i javnosti. To je nešto čega je u protekle dve decenije bilo najmanje, a potrebno nam ga je najviše.“

Diskusija

Najviše reakcija izazvale su pohvale Haškom tribunalu, koje je izrekla Jelena Subotić, imajući u vidu prikupljenu arhivu. **Munira Subašić**, predsednica udruženja „Pokret majki enklava Srebrenice i Žepe”, upozorila je da će „Haškom tribunalu na kraju njegovog mandata davati ocjenu žrtve – da li je prošao ili nije prošao, a može ga braniti ko god hoće, može govoriti šta god hoće, ali mi žrtve imamo pravo da kažemo da li je njegov mandat bio dobar.” **Simo Spasić**, predsednik Udruženja porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji, podržao je stav Munire Subašić, rekavši da su „porodice te koje će odlučiti da li ćemo dati podršku bilo kom sudu, računajući i Međunarodni krivični sud u Hagu.”

Amir Kulaglić iz Srebrenice izneo je vrlo kritički stav prema predsedniku Haškog tribunala: „ (...) U Potočarima na ulazu u Memorijalni centar stavićemo dva zida, dva stuba: stub srama i stub plemenitih zaslužnih ljudi. Gospođo Subotić, gospodin Teodor Meron sigurno će biti na vrhu ovog stuba srama, bilo to vama drago ili ne.”

Dragan Pjevač, izbeglica iz Hrvatske, predsednik Koordinacije srpskih udruženja porodica žrtava, kome su pripadnici Hrvatske specijalne policije, 9.9.1993. godine, ubili majku Boju, zajedno sa više desetina meštana srpskih sela u Medačkom džepu. On smatra da je MKTJ, oslobađajućim presudama, oštetio žrtve u Srbiji i u Hrvatskoj: „I mi ovdje moramo konstatovati

da su poslednje oslobađajuće haške presude vratile proces suočavanja s prošlošću na početak, a možda još i dalje. Ja, pogotovo, tu imam u vidu Srbiju i Hrvatsku. Proces suočavanja s prošlošću je stao. Ilustrujem time što je ministar odbrane Hrvatske, Ante Kotromanović, u prvom komentaru nakon presude hrvatskim generalima rekao: 'Sad smo čisti kao suza'".

Učesnici su iznosili i svoje stavove o Inicijativi za REKOM, često mešajući Inicijativu i buduću Komisiju.

Andelko Kvesić, predstavnik Hrvatskog udruženja logoraša iz Bosne i Hercegovine, u svom komentaru o postignućima procesa REKOM, izneo je: „Nisam apsolutno zadovoljan onim što je REKOM učinio i što nije pronašao metod da svoju aktivnost približi i populaciji Hrvata u Bosni i Hercegovini”.

Kada Hotić iz udruženja „Pokret majki enklava Srebrenice i Žepe”, rekla je: „Radovala sam se REKOM-u na početku. Mislim da i on ima nekakve rezultate, ali ipak ostajem zbunjena – šta smo to definisali, kakav će biti zaključak i šta će otići pred vlade.”

Vesna Teršelič je pozvala na strpljenje i na ulaganje veće energije: „Više se energije treba i dalje ulagati u to da približimo Inicijativu za REKOM svima i nastavimo objašnjavati zašto bi bilo tako važno imati komisiju koja će se baviti dodatnim istraživanjima činjenica, kako o zločinima, tako i o sudbini žrtava i o počiniteljima tih zločina. Da smo nestrpljivi, ja to razumijem, a posebno razumijem da su nestrpljivi svi iz udruženja i udruga žrtava, jer je prošlo, od 1991. godine, više od dvadeset godina, a tako je malo učinjeno i na suđenjima i u svim drugim oblicima suočavanja s prošlošću. Na nama je svima skupa velika odgovornost da budemo uspješniji u približavanju svega što predložimo kroz ovu Inicijativu našim javnostima.”

Kushtrim Koliqi iz organizacije INTEGRA sa Kosova kritikovao je Međuministarsku grupu za suočavanje s prošlošću, koju je osnovao premijer Vlade Kosova, u kojoj ima predstavnika vladinih i nevladinih, kao i međunarodnih institucija, ali nema nijednog predstavnika žrtava. To, po njemu, predstavlja fijasko za tu međuministarsku grupu koja ima mandat da sačini strategiju za suočavanje s prošlošću, odnosno, za bavljenje ratnim nasleđem, a to su, zapravo, žrtve.

Branislav Radulović, pravnik iz Podgorice, ocenio je da održavanje Foruma u istom danu kada Šešelj drži svoj miting predstavlja veliko postignuće tranzicione pravde: „Postoji jedna mjerna jedinica, a to je miting radikala danas, ovdje u Beogradu. Ja vas sada pitam – ko su pobjednici? Zamislite samo situaciju prije deset godina, da li je bilo moguće da mi ovdje, u ovoj sali, razgovaramo, a oni na trgu? To bi bila neprirodna disproporcija moći, nasilja, sile naspram grupe ljudi koja vjeruje u osnovne ljudske vrijednosti. Danas smo mi ovdje, bez obzira na to što su neki zaista puno izgubili, prije svega svoje najmilije, pobjednici u vrijednosnom sistemu u odnosu na one ljude koji su sada gubitnici tamo na nekom trgu.“

Amir Kulaglić iz Srebrenice: „Šta je preostalo žrtvama, šta je preostalo žrtvama Srebrenice poslije dvadeset godina, osim da pričaju. Ta naša priča ima sigurno više ciljeva. Prvo, da izazovemo empatiju među onima koji dosad nisu nas doživljavali kao žrtve. Drugo, da animiramo akademsku zajednicu, pravosudnu zajednicu, civilne organizacije da budu dio fronta koji će, bar djelimično, omogućiti nama neku pravdu. Treće, ja imam osjećaj, ako se majka

Munira ili majka Kada ili bilo koja majka ne javi da govori o svojoj mucu, o svojoj patnji... I ja ako se ne javim, imam osjećaj da sam izdao te žrtve i postao saučesnik onih koji su pobili te naše. “

O postignućima procesa REKOM, Kulagić je dao svoj sud: „Ono što me raduje ovdje jeste da žrtve nisu izgubile povjerenje u Inicijativu za REKOM i da su spremne da se i dalje bore za to da se ono što smo počeli dovede do kraja. I to treba da bude poruka ovog našeg skupa i nemojte biti nestrpljivi. Ako mi ne iznesemo ovaj teret do kraja, to neće uspjeti. Samo još jedna stvar, što mi je posebno drago: nemojte da se zanosimo ekskluzivitetom, REKOM je jedino što je dobro u jednom segmentu tranzicione pravde, ali kako napraviti, kako napraviti integraciju sa ostalim stubovima tranzicijske pravde ili njenim mehanizmima?”

Fikret Grabovica, predsednik Udruženja roditelja ubijene dece Sarajeva: „REKOM je zaista jedna dobra ideja, samo se nameće pitanje u kojoj mjeri i u kojem kapacitetu će ciljevi, predviđeni Statutom, biti realizovani. Pošto je gospodin Anđelko Kvesić govorio da je on jedini predstavnik hrvatskih udruga iz Bosne i Hercegovine, nameće se dilema da li će se i u kojoj mjeri moći realizovati ovi zadaci REKOM-a, ako u odgovarajućoj mjeri ne budu zastupljeni bosanski Hrvati i bosanski Srbi i njihova udruženja. Treba uložiti napor kako bi se uključili svi oni koji će moći odgovoriti i koji će učestvovati u provođenju svih tih zadataka. Jer ako to ne bude, bojim se da će biti puno manjkavosti u realizaciji REKOM-a. “

Milislav Stojković, predsednik udruženja „Centar za zaštitu porodica žrtava rata na Kosovu i Metohiji“, postavio je pitanje istog odnosa prema žrtvama i zločincima: „Da li nama treba opet sto godina, kao što se sad govori o Prvom svetskom ratu: jedni govore na jedan, a drugi na drugi način. Kada će sazreti mišljenje, jedan realni stav i rezon da se ne izjednačavaju, što se uporno radi na svim prostorima, žrtve i agresori. Dokle to i zločinci i agresori?”

Mirjana Učakar iz udruženja Izbrisani iz Slovenije: „Mi u Sloveniji imamo na stotine ratnih veterana, heroja. Kod nas se ne govori ništa o tome da su ubijani mladi vojnici stari devetnaest i dvadeset godina. Kod nas imamo samo heroje koji su pobedili u desetodnevnom ratu. Imamo predsednika koji ne mari za probleme izbrisanih.”

Temelko Risteski, dekan Pravnog fakulteta u Skoplju: „Pozivam da se suprostavimo deobama koje čine političari, jer deobe, podele na balkanskim prostorima, po nacionalnoj ili verskoj osnovi, lako mogu preći u antagonističke suprotnosti. Mi smo videli šta je građanski rat. O posledicama građanskog rata, o teškim posledicama, govorili smo ovde danas. I čuli smo strašne stvari. I ne smemo dozvoliti da nam se to ponovi. Najveća ljudska vrednost je život, zato treba da se borimo da stvaramo klimu za zajednički život.”

Moderator je bio Nenad Golčevski, Outreach program, MKTJ.

Panel III: Iz ugla žrtava

Bekim Gashi iz sela Trnje, opština Suva Reka, Kosovo. Pripadnici 549. brigade Vojske Jugoslavije ubili su, 25. marta 1999. godine, najmanje četrdeset meštana sela Trnje, među kojima Bekimovu majku Hyru i četiri sestre: Selvete, Luljetu, Blertu i Lumtrurije. Njihova tela još uvek

nisu pronađena. Za ratne zločine u selu Trnje, Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije podiglo je optužnicu protiv dvojice oficira 549. brigade. Do kraja 2014. godine suđenje nije počelo.

„Ne znam da li možete zamisliti moje duševno stanje, ali ako na sekundu prodrete u moju dušu osetićete moj bol; za mene je to najveći bol na svetu. Ja i svi Albanci želimo da živimo u miru i dobrosusedskim odnosima sa Srbima, što obavezuje srpsku državu i narod da se izvini za zločine, teror i varvarstvo nad albanskim narodom.”

Nada Bodiroga, rođena u Slavskom Polju, Hrvatska. Njeni roditelji, Danica i Teodor Samardžija, ostali su u selu nakon akcije hrvatskih snaga „Oluja“, 4. avgusta 1995. godine. Još uvek čeka rezultate analize posmrtnih ostataka nađenih na vratima spaljene roditeljske kuće.

„Odgovor je bio, svaku riječ sam čula: '(...) pronađeni ostaci nisu ljudskog, nego životinjskog porijekla.' Opet sam doživjela šok. Ni ne sjećam se kako sam izašla iz zgrade policije. I dalje ne spavam. Jednostavno ne znam više kome da se obratim, koga da pitam, kome da vjerujem. Tražim samo jedno – da me pismeno obavijeste jesu li sproveli analizu i kakvog su porijekla ekshumirani ostaci. Izdržaću. Neću odustati. Hoću istinu, imam pravo na istinu“.

Kada Hotić iz Srebrenice, članica Udruženja „Majke enklava Srebrenice i Žepa“. Živela je u Srebrenici sa suprugom Senadom i sinom Samirom. Obojica su ubijena u periodu od 11. do 17. jula 1995. godine.

„Nije nikad došao, ni dan danas... Ohrabрила sam se, osnažila sam se da se borim da tražim nestale, da tražim krivca. I ožilavila sam, i otplačem, i opet kažem – pa makar se ne stidim nikoga. Niko od mojih nije zločinac bio. Hvala dragom Alahu, nisu. Imam svoje patnje, svoje suze, svoju bol. Al' kako će zločinac zaspati kad mu se budu slike vraćale? Rekoh, njemu je teže. Dobili smo jedno pismo iz Vlasenice u kom je jedan tako slično opisao život koji ne bih poželjela nikom, ni tom dušmanu koji mi je dijete ubio“.

Sunčica Antić, raseljeno lice sa Kosova. Živi u Srbiji. 31. jula 1999. godine, u selu Koretin, u opštini Kosovska Kamenica, ubijeni su njen suprug Negovan i ujak Novica Ilić. Sahranili su ih pripadnici KFOR-a na groblju u Kosovskoj Kamenici. Petnaest godina je bezuspešno pokušavala da od UNMIK administracije i KFOR-a dobije dokument da je njen suprug ubijen. Tek pre nekoliko meseci uspela je da pribavi umrlicu na osnovu koje je regulisala osnovna socijalna prava za dete i sebe.

Mevludin Lupić dolazi iz Zvornika, iz porodice Lupića, iz koje je ubijeno petnaest muškaraca od 1. do 7. juna 1992. godine. Njegov otac Ramo, stric i braća od strica – svi su streljani u Gerinoj klanici u Karakaju, u Zvorniku. Upornošću i organizovanjem članova porodica da svedoče pred istražnim sudijom u Beogradu, Mevludin je direktno doprineo da Tužilaštvo za ratne zločine Srbije podigne optužnicu protiv ratnog predsednika opštine Zvornik i komandanta TO za ubistvo oko sedam stotina muškaraca, zarobljenih 1. juna 1992. godine u Bijelom potoku.

„Kada je završen sudski proces u Beogradu, kada sam u presudi vidio ime mog oca i potvrdu o njegovoj smrti, nadao sam se da će barem ta pravda nekako biti zadovoljena. Međutim, presude su bile katastrofalne. Čovjek koji je imao svu moć osuđen je na šest godina zatvora. Čovjek koji je komandovao Teritorijalnom odbranom i svim onim jedinicama koje su tamo bile, osuđen je na petnaest godina zatvora. Naše patnje ostaju sa nama, a možete nas saosjećanjem tješiti, i to nam treba...“

Ljubiša Filipović, raseljeno lice sa Kosovo, živi u Crnoj Gori.

„Ja sam uspeo, uz pomoć Fonda Velike Britanije, da se u Prizrenu napravi deset kuća za povratnike. Te su kuće napravljene na starim temeljima, ali u te se kuće ni dan danas ljudi nisu uselili. Nema slobode kretanja, niko im ne garantuje bezbednost, nemaju škole na svom jeziku, nemaju zaposlenje i ne može čovek da opstane i da živi dole. Trebalo bi da se radi na pomirenju, na povratku, na trajnom povratku.

Verujem da, pre svega, prvo mora doći do pomirenja među narodom, pa je tek onda moguć povratak. Inače drugačije nikako.

Marica Šeatović iz Novske u Hrvatskoj. Njen suprug Mihajlo ubijen je 21. novembra 1991. godine, kada i bračni par, Išo i Sajka Rašković, i Ljubomir Vujić, svi u kući obitelji Rašković. Ubili su ih pripadnici hrvatske vojske Prve gardijske brigade „Tigrovi“.

„Da vam kažem, ja sam na sva ročišta išla i onaj ko je prošao te sve sudove u bilo kojoj državi od ovih koje su novonastale... Mislim da samo oni ljudi koji su jaki, čvrste volje, mogu to da podnesu. Za sve te nepravde koje vam čine na tim sudovima, kad ti okrivljenici ili njihovi zapovjednici lažu, lažu vam u oči, vi to ne možete, jednostavno, da istrpите. To je nešto neprimjereno. Na kraju su u ponovljenom suđenju oslobođena obojica optuženih. I ovaj što je bio u odsutnosti osuđen (...) Sad je pravomoćna presuda, nisam pročitala, ali, uglavnom, sudac je na neki način obrazložio da je, ipak, hrvatska država odgovorna, jer su moje roditelje ubili hrvatski vojnici. Pa tu imam, sad hajdemo reći, neku satisfakciju”.

Amir Kulaglič iz Srebrenice. Njegov otac Safet ubijen je 8. maja 1992. godine, pucnjem iz vatrenog oružja u leđa. Imao je više od šezdeset godina. Bio je 100 posto invalid. Bio je na štakama. Imao je obe noge polomljene.

„Moj otac je jedan od primjera zločina bez kazne. Među nama, ovdje, ima dosta sličnih iskustava – imamo saznanje, nemamo priznanje, ali imamo dosta zločina bez kazne koji će sigurno ostati dugo u dušama sviju nas koji smo izgubili. Ja sam mislio da čovjek može samo jednom umrijeti, jednom kad izgubi fizički život. Međutim, pronalaženje kostiju u četiri ili pet masovnih grobnica govori nam da možete umrijeti i drugi put. Raskomadaju tijelo, onda ga raznesu tamo negdje okolo. (...) Ne samo što su raskomadali tijelo, već nakon toga ide jedno sistematično negiranje da su ti ljudi uopće postojali. To je ono najteže što vam dođe na kraju, hajde da kažemo, kao završni udarac na vas”.

Nikola Šašo, izbeglica iz Hrvatske. Njegovi roditelji, Ljubica i Petar, živeli su na Baniji, u selu Ljeskovcu. Majka je bila nepokretna. Ubijeni su 5. avgusta 1995. godine, u Dvoru na Uni. Napustili su kolonu izbeglica i prijavili se za ostanak u Hrvatskoj.

„(...) Dugo smo čekali, devetnaest godina, al' želim vam da nađete psihički mir kao što smo mi sada našli. **Mi smo uspjeli sahraniti svoje roditelje u Beogradu. Oni su dobili svoj vječni dom, te njihove kosti. Mi smo s time zadovoljni.** E sad, ovaj drugi dio koji treba da nastupi, da se nađu ti koji su izvršili te zločine, to će tek biti hod po mukama”.

Munira Subašić, predsednica „Pokreta majki enklava Srebrenice i Žepe“.

„Ja sam u genocidu u Srebrenici izgubila dvadeset dva člana moje uže familije i možda preko stotinu šire. Prošle godine ukopala sam samo dvije male košćice mog sina Nermina koje su

nađene u dvije masovne grobnice, dvadeset pet kilometara jedna od druge. I mislim da ja nisam takvo dijete rodila, da sam rodila i sa rukama i sa nogama i očima i glavom i sve. Nažalost, eto. Ali opet imam nišan među 6.500 njegovih drugova, komšija, prijatelja, pa sam nekako zadovoljna. **Našla sam bar mali smiraj.**”

Desanka Pejčinović, raseljeno lice sa Kosova. Ona je poslednji put videla svog devetnaestogodišnjeg sina Slobodana 26. marta 1999. godine, kada je posle doručka izašao u grad [Peć]. Od susetke je čula da je sa albanskim drugovima otišao preko brda.

„Mi smo spremne da sve oprostimo i da poniženo stojimo zarad istine. Nema ih među mrtvima, nema ih među živima i zato ja molim, ne samo REKOM, nego sve ljude dobre volje, karakterne, širokog srca da nam pomognu. Neizdrživo je čekati na kosti, da mu napravim grob, da mu se odužim kao majka. Možda sam vas opteretila, ali teško mi je, vi ćete me bolje razumeti nego drugi.”

Desanka je pročitala pesmu Dragice Majstorović, kojoj je nestao sin Ivan, učenik III razreda gimnazije u Prištini, 19. avgusta 1999. godine.

Ubico, biće ti oprošteno, samo mi kaži gde si mi sina zakopao?

Da li si mu lapski kamen na grudi stavio ili si sipnički pijesak po njemu prosuo?

Možda si ga u svoju njivu položio?

Kako si ga osudio, koju si mu krivicu pronašao, šta si mu na kraju rekao?

Da li si mu oči svezao ili si smelo u lice dete gledao?...

Sesiju je moderirala **Nataša Kandić**.

Panel IV: Upotreba činjenica u pozorišnim predstavama

Prikazan je uvodni video s dijelovima šest predstava koje se bave ratom u Jugoslaviji i činjenicama vezanim za njega; jedan dio, iz predstave „Hipermnezija” u režiji Selme Spahić (BiH), naročito je „smiješan jer pokazuje slušene stanare jednog sarajevskog nebodera koje vojnik na graničnoj crti razvrstava po nacionalnosti i traži da potpišu da dobrovoljno napuštaju svoju imovinu... Kada se pogleda čitav video, mogu se, na primjer vidjeti mladići koji glume sami sebe („Generacija 91-95”, režija: Borut Šeparović, Hrvatska), koje su roditelji ili društvo svojim otrovnim ideologijama mržnje željeli gurnuti u rat ili se, pak, može videti kosovsko društvo („Patriotic Hipermarket”, režija: Dino Mustafić) u kojem i Srbi i Albanci priznaju da su „govna i jedni i drugi” i da je mnogo nesreće napravljeno zbog gluposti, pokvarenosti i primitivizma. Vidi se i dio iz predstave „Aleksandra Zec” (režija: Oliver Frljić, Hrvatska) koja opisuje autentični događaj ubistva maloljetne Aleksandre Zec, njezinog oca i majke, kao i čitav talog krivnje i odgovornosti koji su opteretili savest hrvatskog društva... Gledali smo i kazališni izvještaj preživjelih iz Srebrenice („Potočari Party”, režija: Stevan Bodroža, Srbija), kao i izvještaj o temeljnom uznemiravanju javnosti u Sloveniji, povodom predstave „Izbrisani”, režisera Olivera Frljića.

Sesiju je moderirao pozorišni kritičar **Bojan Munjin**.

Upotreba činjenica o ratovima u filmu

Odabrani filmovi zasnovani su na činjenicama koje su opšte prihvaćene, u nekim slučajevima i utvrđene pred sudom, ali nisu opšte poznate ili se potiskuju iz središta pažnje javnosti. Odabrani su primeri ljudi kojima je rat dramatično promenio život, uz punu svest da je promenio živote svoju nas. Imajući u vidu osnovno usmerenje Inicijative za REKOM, naglašen je ugao žrtve. Cilj je bio da se ispita i prokomentariše uloga filma kao sredstva opredmećivanja tog ugla i instrumenta istraživanja ličnosti i konteksta u odnosu na ovaj specifičan i zapostavljen problem. Film „Tri prozora i jedno vešanje“, čiji je autor Isa Qosja, govori o silovanoj Albanci koja od žrtve postaje krivac, jer je svoju priču iznela medijima. Reditelj **Janko Baljak** govorio je o temeljnom istraživanju na kojem je zasnovan njegov film „Vukovar – poslednji rez“ i o jedinstvenom iskustvu rada na prvoj koprodukciji Hrvatske i Srbije na ovakvoj vrsti filma. **Ivana Lalić**, autorka filma „Svedoci“, prikazala je snimke izjava ključnih svedoka u sudskim procesima za nasilje nad civilima na Kosovu. Prihvatanje uloge zaštićenog svedoka drastično menja i dalji život u zajednici i svedokovo shvatanje događaja o kojima svedoči, ponekad i čitav ostatak života te ličnosti, uključujući identitet. „Djeca kao sva druga“, film **Pjera Žalice**, pogled je na decu koja su iz rata izašla oštećena, telesno i duševno. Otkrivajući njihov unutrašnji svet, Žalica je istakao da u BiH nema dece neoštećene ratom.

Sesiju je moderirao reditelj **Lazar Stojanović**.

Završne reči: Žarko Puhovski

„Naša postignuća još uvijek vise u zraku, ali postoje. Imamo veliku šansu da pređemo iz civilnoga društva u međudržavnu sferu. I to bi bilo nešto što je iznimno rijetko postignuće civilnoga društva. Drugim riječima, počinje sasvim nova faza.

Dogodi li se da uspije stvar sa REKOM-om, to će biti opći znak za čitavo područje bivše Jugoslavije da se prekidaju sva suđenja za ratne zločine. To nije logično povezano, to nije ispravno, to je loše, ali tvrdim da će se to dogoditi ako se REKOM pokrene, jer će reći 'ok, sad oni to rade, pustite ovo, prošlo je puno vremena, nećemo se više time gnjaviti, neka to komisija obavi.', pošto su, u ovim državama u kojima mi živimo, najgori dio državne organizacije sudovi. Zašto?, Zato što za sebe uopće ne vjeruju da su dio državne organizacije. Oni stalno govore o državi kao o nečemu što nisu oni, te su se sa suđenjima za ratne zločine do sada ponašali – to je bilo ovdje u više navrata pokazano i rečeno – kao s nečim što je domaća zadaća koja je došla izvana. Nakon REKOM-a, više ih niko izvana neće pritiskati, a uglavnom ni iznutra. To su sve stvari koje su žalosna realnost. I druga stvar koja mi se čini strašno važna, govorilo se tu o pravdi. Ova godina je stogodišnjica Prvog svjetskog rata. Toliko laži, toliko zabluda, toliko nacionalizma, nakon sto godina, u interpretacijama Prvog svjetskog rata, pokazuje da ne treba očekivati da će se nakon „samo“ dvadeset pet godina od jugoslavenskih ratova sve raščistiti.

Koliko posla još ima? I ako bude tako da predajemo drugima, državama, nama ostaje ovo sitno – moja pokojna baka bi rekla – štrikanje javne svijesti o tomu što su naši činili. Pošto o tomu što su drugi činili svi govore koliko hoće. Nema govora o tomu da će većina počinitelja biti čak ni identificirana, a kamoli kažnjena. S time se mora živjeti. Sad se radi o tomu da treba osramotiti političke pozicije koje su do rata dovele. Pritom ćemo napraviti još jednu stvar koju ovdje svi odbacuju, a mi ćemo je napraviti: mi ćemo izjednačavati žrtvu i agresora, jer ćemo brojati i imenovati žrtve, a žrtve su imali i jedni i drugi. Ako još uspije i to da imamo okolnosti pogibije, mi bismo imali osnovu za to da, konačno, završi rat“.

Završne reči: Nataša Kandić: „Ja sam optimista. U debati o zadacima REKOM-a, polazeći od hrišćanske vere da su svi ljudi u smrti jednaki, iskristalisan je stav da REKOM treba da popiše ljudske gubitke, civile i borce ili, kako Žarko kaže, „žrtve i agresore”, te da utvrdi okolnosti u kojima su izgubili život. Što se tiče odnosa sudova i REKOM-a, konstatovali smo da REKOM, zahvaljujući regionalnom karakteru i intenzivnom prikupljanju podataka u ograničenom vremenskom roku, ima velike šanse da otkloni ograničenja suđenja koja, između ostalog, nastaju zbog teškoća u pribavljanju dokaza u posedu više država i da podstakne suđenja, kojih danas ima manje nego pre pet godina. To je bila ocena i predstavnica nevladinih organizacija za ljudska prava na jučerašnjem panelu. Jedno suđenje traje nekoliko godina, pravosnažnih presuda je malo, žrtve su razočarane suđenjima, sudske službe ih pozovu da svedoče i nakon toga nikada se više ne jave. Sve aktivnosti REKOM-a biće organizovane u unapred određenom vremenskom periodu, u roku od tri godine, što će direktno doneti koncentraciju svedočanstava i drugih dokaza. Biće to veliki pritisak na sudove. Osim toga, osnivanje Specijalnog suda za ratne zločine koje su izvršili pripadnici OVK je jak pravni argument protiv pesimističnog stava da će osnivanje REKOM-a dovesti do prekida suđenja za ratne zločine. U pitanju su dva mehanizma – REKOM može podstaći nova suđenja, a utvrđene sudske činjenice pomoći će REKOM-u da formira celovitu sliku o tome šta se dogodilo“.

Inicijativa REKOM u medijima

U posmatranom periodu, tek odluka Skupštine Koalicije za REKOM o podršci Izmenama Statuta izaslanika za REKOM i održavanje Forumu za tranzicionu pravdu privukli su veću pažnju medija, posebno u Hrvatskoj i Crnoj Gori. Novinari su o događajima izveštavali u kontekstu mitinga Vojislava Šešelja, naglašavajući doprinos Koalicije za REKOM-a u odvikavanju žrtava od straha, koji su tokom rata sejali četnici. Ocena novinara je bila da REKOM prerasta u međudržavni projekat¹⁰.

Novinar „Slobodne Dalmacije“, Damir Pilić svoj boravak u Beogradu opisao je sledećim rečima:

„Šizofrenija je bila potpuna: na lijevoj obali Save obraća mi se istaknuta nevladina aktivistkinja, dugogodišnji borac za prava žrtava ex-jugoslavenskih ratova i jedan od najodvažnijih glasova srpske savjesti, a na desnoj obali Save obraća mi se poremećeni četnički vojvoda, neosuđeni ratni zločinac i jedan od najvećih krivaca za ex-jugoslavenske ratove – sudar nespojivih, nepojamno suprotnih svetova.

¹⁰ **Rekom će utvrditi činjenice o ratnim zločinima u eks-Jugoslaviji**, Tportal.hr, 18.11.2014.

<http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/359289/Rekom-ce-utvrditi-cinjenice-o-ratnim-zlocinima-u-ex-Jugoslaviji.html> (pristupljeno 16.12.2014)

Korak bliže ka formiranju REKOM-a, Sven Milekić, BIRN Zagreb, 18.11.2014.

<http://www.balkaninsight.com/rs/article/korak-bli%C5%BEE-ka-formiranju-rekom-a> (pristupljeno 16.12.2014)

Rekom prerasta u međudržavni projekt, Boris Pavelić, NoviList.hr, 18.11.2014.

<http://m.novolist.hr/PogledajClanak.aspx?id=725689&datum=20141118> (pristupljeno 16.12.2014)

Koalicija za REKOM podržala Izmjene Statuta REKOM-a, PCNEN, 18.11.2014.

<http://www.pcnen.com/portal/2014/11/18/koalicija-za-rekom-podrzala-izmjene-statuta-rekom/> (pristupljeno 16.12.2014)

Rekom će utvrditi činjenice o ratnim zločinima u eks-Jugoslaviji, Tportal.hr, 18.11.2014.

<http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/359289/Rekom-ce-utvrditi-cinjenice-o-ratnim-zlocinima-u-ex-Jugoslaviji.html> (pristupljeno 16.12.2014)

Čudo mira: REKOM, Svetlana Slapšak, Peščanik, 28.11.2014.

I koliko god sam u konferencijskoj sali hotela “Crowne Plaza” - okružen civilnim žrtvama rata, antiratnim aktivistima i nezavisnim intelektualcima iz pet susjednih zemalja – osjećao da se nalazim među normalnim ljudima, toliko sam na Trgu Republike osjećao da se nalazim među ljudskim šljamom. Pred hotelom “Crowne Plaza” vijorile su službene zastave raznih zemalja, dok su na Trgu Republike vijorile plave zastave Srpske radikalne stranke i crne četničke zastave smrtvačkim glavama.

U hotelu “Crowne Plaza” civilizacijskim se tonom govorilo o tragičnim individualnim sudbinama ratnih stradalnika, a na Trgu Republike primitivno se i huškački vrijeđalo čitave narode: Hrvati su nazivani ustašama, Bošnjaci balijama, a kosovski Albanci Šiptarima. Na lijevoj obali Save nekoliko stotina ljudi je tihim glasom zborilo o užasima jugoslavenskih ratova, na desnoj obali je nekoliko tisuća ljudi – od kojih dobar dio odjeven u crne uniforme ravnogorskog četničkog pokreta, sa šajkačama i kokardama – urlajući zazivalo Veliku Srbiju i nove ratove¹¹.

Za razliku od medija u Crnoj Gori i u Hrvatskoj, u Srbiji je samo portal „e-novine“ izvestio o Izmenama Statuta REKOM i Forumu za tranzicionu pravdu. Ali je, nedeljnik „Pečat“, čiji je jedan od osnivača i Aleksandar Vulin, ministar Vlade Srbije, u pet brojeva za redom, od 14. 11. do 12. 12. 2014. godine, objavljivao, tekstove na više stranica, protiv osnivanja REKOM, sa glavnom porukom da je u pozadini namera da se Srbija proglasi glavnim krivcem za izbijanje rata, agresiju i izvršene ratne zločine.

Predsednički izbori u Hrvatskoj

U Hrvatskoj je 11.01.2015 godine održan drugi krug predsedničkih izbora. Novi predsednik Republike Hrvatske je Kolinda Grabar Kitanović. Pred javnim zagovaračima Inicijative za REKOM je zadatak da predsednicu Grabar Kitanović upoznaju sa političkim postignućima u procesu REKOM.

¹¹ **Četnici na Trgu, žrtve u hotelu**, Damir Pilić, Slobodna Dalmacija, 22.11.2014.
<http://www.slobodnadalmacija.hr/Spektar/tabid/94/articleType/ArticleView/articleId/265224/Default.aspx>
(pristupljeno 16.12.2014)

Žrtve su važne, a ne Šešelj, Drago Pilsel, PCNEN, 18.11.2014.
<http://www.pcnen.com/porta/2014/11/18/zrtve-su-vazne-a-ne-seselj/> (pristupljeno 16.12.2014)